

Rättvis pedagogik

Vad innebär en rättvis pedagogik i mångkulturella grupper i yrkes- utbildningen?

Yvonne Lassenius

Kansainvälisen toiminnan koordinaattori, KL
Helsingin Diakoniaopisto
yvonne.lassenius@hdo.fi

Artikkeli on käynyt läpi referee-menettelyn.

Inledning

I dag är Europa en komplex verklighet sett ur ett religiöst, etniskt, språkligt eller kulturellt perspektiv. De olika minoriteterna bidrar med rika kontakter och kulturella intryck från hela världen. Därför kommer det att vara både nödvändigt men även berikande för lärarna att öka sin förståelse för olika minoriteter och utveckla sin lärarkompetens så att den även omfattar ett interkulturellt perspektiv.

Utöver redan etablerade minoriteter såsom romer, samer och finlandssvenskar har Finland till följd av en rätt åter-

hållsam invandrarpolitik saknat den levande mångkulturella livsmiljö som uppstår tack vare nya invånare med en mångfald av religiös, kulturell, etnisk och språklig bakgrund. Detta har medfört att medborgarna haft få kontakter med invandrare eller ringa erfarenhet av mångkulturellt samarbete inom olika yrkesområden. Lärarna har nästan helt saknat egen erfarenhet av invandrare och samtidigt har utbildningen av att undervisa studerande med invandrabakgrund varit ringa. Trots detta har deras andel ökat inom yrkesutbildningen under de senaste åren. Inom social- och hälsovårdsutbildningen gäller detta speciellt inom grundutbildningen dvs. närvårdarutbildningen.

Denna artikel baserar sig på en kvalitativ undersökning som fokuserade på yrkeslärares erfarenheter av mångkulturella läroanstalter i Finland (Lassenius 2005).

Rättvis pedagogik

Man kunde tala om en rättvis pedagogik då läraren använder sig av metoder och teknik som gagnar alla studerande, men speciellt dem med olik etnisk, religiös, kulturell och språklig bakgrund, att nå sina akademiska mål. I denna process lyfts studerandenas olika inlärningsstilar fram och vikt läggs även vid studerandens, lärarnas och den övriga personalens attityder, värderingar och beteende. Allt flere forskare har börjat fokusera på att utveckla en skola där varje studerande har lika stora möjligheter att lyckas med sina studier. De talar om en skola med *mångkulturell utbildning* (Banks, J. A. 1994; 1999; Banks, J. A. & Banks, C. A. M. 2001; Grant & Sleeter, 1997).

Målsättningen med *En mångkulturell utbildning* är att utveckla läroanstalten så att varje studerande kan erhålla en likvärdig utbildning oberoende av sin etniska, sociala eller kulturella bakgrund. För att möjliggöra detta krävs en förändringsprocess inom flere områden. Det gäller både undervisningsmaterial, läroplanerna och pedagogiken. I en skola med mångkulturell utbildning utgår hela läroanstaltens målsättning, normer och kultur från ett mångkulturellt perspektiv (Banks & Banks 2001).

Hellre inkludering än integrering

Trots att en av målsättningarna i det finska samhället är en lyckad integration, kan man fråga sig om det är tillräckligt för våra läroanstalter. Inom utbildningen råder ett demokratiskt tänkesätt där alla studerande oberoende av etnisk- eller social bakgrund, av kön eller religion skall vara likställda. Från att tala om integration kunde man kanske övergå till att tala om inkludering. Reidun Carlsson och Claes Nilholm (2004) ger en överblick av begreppet inkludering inom undervisningen. Begreppet började användas först i USA på 1980-talet men blev mera internationellt känt i samband med Salamanca-deklarationen (Unesco 1994).

Deklarationen gällde principer, inriktning och praxis vid undervisning av elever med behov av särskilt stöd. Skillnaden är att eleverna vid integrering skall passas in i redan fasta strukturer medan målsättningen för inkludering är att skolorna skall utgå ifrån elevernas olikhet. Carsson och Nilholm menar med referens till Keith Ballard att inkludering även gäller kulturella skillnader (2004). De rekommenderar att både skolor och undervisningsinstitutioner tar mångfald som utgångspunkt för sin verksamhet. Även Lahdenperä använder begreppet inkludering då hon redogör för vad som kännetecknar goda mångkulturella lärandemiljöer (2004, 63). I den empiriska delen i denna artikel används dock inte begreppet inkludering utan integrering som var brukligt då data insamlades år 2000.

Stödåtgärder för lärarna

För att verkligen kunna förändra och utveckla sin egen undervisning och därmed även hela läroanstalten behöver lärarna olika stödåtgärder.

J. A. Jordan har intresserat sig för den mångkulturella fortbildning som erbjuds lärare i Spanien. I en av hans undersökningar (2002) framkom att trots att lärarna var motiverade och intresserade av erhållen fortbildning hade 75 % av lärarna inte förändrat sitt sätt att tänka, känna eller handla. Enligt Jordan kan en av orsakerna vara att utbildningen är planerad av "teoretiker och experter" - vilka inte har kunskap om lärarnas verkliga behov och intresse. En "induktiv" form är intressantare för lärarna emedan den anknyter till lärarnas egna erfarenheter i undervisningen. En annan orsak till att fortbildningen inte har varit framgångsrik, anser Jordan bero på att utbildningen utformas som ett individuellt arbete och inte som ett grupparbete. I en trygg grupp kan läraren arbeta med sig själv och analysera sina egna erfarenheter, fördomar och upplevelser. Genom de andra gruppmedlemmarnas diskussioner och erfarenheter utvärderar läraren samtidigt sin egen undervisning. Om fortbildningen mest baserar sig på studier i teori, teknik och organisation appellerar den inte i praktiken till lärarnas känslor. Ofta ges information men lärarna behöver först och främst transformation. För att åstadkomma denna förändring är den emotionella sidan av betydelse. En attitydförändring där både moralvärderingar och det mentala mönstret förändras är nödvändig. För läraren kan det vara värdefullt att få observera en lärare, som har en längre erfarenhet

av att undervisa integrerade grupper. Det är önskvärt att lärarkollegiet kan finna en gemensam linje i undervisningen (Jordan 2002; 2004).

I Sverige infördes en ny lärarutbildning läsåret 1999-2000. Vid Södertörns högskola förenade man ambitionerna om mångkulturalitet, mångvetenskaplighet och medborgerlighet i en lärarutbildning med interkulturell profil. Detta innebar att interkulturellt lärande ingick som en röd tråd i hela utbildningen. Samtidigt stärktes kompetensutvecklingen hos lärarutbildarna vilket var av stor betydelse. Man ansåg att lärarna behöver få stöd att hantera sin egen och studerandenas känslomässiga utveckling (Bigestens & Sjögren 2004, 158-166).

Läroplanen

Så länge etnicitet och mångkultur ingår i läroplanen som ett tillägg kan man inte tala om en mångkulturell utbildning. Innehållet ses ur majoritetens perspektiv. När en verklig förändring sker har både lärarna och studerandena gjort ett paradigmskifte. De ser på varandra, på läroplanen och läromaterialen och innehållen ur nya perspektiv (Banks 1999, 21).

Målsättningen med mångkulturell utbildning är inte endast att garantera en likvärdig utbildning åt alla utan innebär även en global fostran. Det innebär att varje studerande, oberoende av etnicitet, lär sig nya färdigheter och attityder samt får ny kunskap för att klara sig i framtidens allt mer mångfaldiga värld. Studerandena lär sig att utveckla en mångkulturell kompetens. Följande fyra nivåer beskriver hur kulturkunskap kunde integreras i skolans läroplan.

Den första nivån, The Contributions Approach, innebär att skolan uppmärksammar olika kulturer endast vid traditionella högtider och speciella tillställningar. Den andra nivån, The Additive Approach, innebär att mångkulturellt innehåll ses som ett tillägg i läroplanen. Ofta införs en kurs i mångkultur eller hemspråksundervisning men själva läroplanens målsättning eller struktur har inte förändrats. Vid övergången till den tredje nivån, The Transformation Approach, har en strukturell förändring skett med läroplanen. Permanenta verksamheter och innehåll ingår i den förändrade läroplanen. Studerandena lär sig att kritiskt analysera olika innehåll ur flera kulturella perspektiv. Studerandena lär sig att förstå olika kulturernas människor och traditioner. Den högsta nivån, den fjärde, kallas för The Social Action Approach. Studerandena lär sig att fatta självständiga beslut om viktiga sociala händelser. De lär sig handla aktivt för att lösa diverse frågor i projekt av olika slag.

För alla lärare, oberoende av utbildningsprogram eller läroanstalt, är kunskapen om de olika nivåerna inom läroplanen av betydelse. Lärarna kan analysera den egna skolans läroplan samt det egna undervisningsämnets läroplan och se på vilken nivå de ligger. Genom att klargöra de olika nivåerna och inneha kunskap om de olika dimensionerna kan lärarna själva aktivt delta i utvecklingen av den egna mångkulturella utbildningen (Banks 1999).

I den riksomfattande läroplanen i Finland för andra stadiet, från år 2001, ingår internationalism och mångkultur ofta som korta lösryckta delar. De flesta av dessa delar ingår därtill endast i de valbara kurserna, vilket innebär att alla

studerande inte deltar i dem. En förutsättning för en framgångsrik mångkulturell yrkesutbildning är att dessa kurser blir obligatoriska.

Hela personalen vid läroanstalten kunde delta i planeringen och utbildas i hur man bäst kunde befrämja samarbetet mellan studerande med invandrarbakgrund och de finländska studerandena, för att minska på fördomarna från båda hållen. Målsättningen med programmet för ökad rättvisa stöder en inlärning som baserar sig på att alla deltagarna ses som resurser, att de är aktiva och vill förnya utbildningen så att mångfald är grundvärdet i fostran. För lärarna utgör läroplanen ännu ingen klar grund för att implementera mångkulturella frågor i den egna undervisningen.

Mångkulturella arbetsmetoderna

En av förutsättningarna för en rättvis pedagogik baserar sig på att lärarna utvecklar sina egna arbetsmetoder. Pedagogisk jämlikhet, som beaktar kultursensitiva strategier, är en av förutsättningarna för att uppnå maximal akademisk nytta för studerande med invandrarbakgrund. Därför kan det vara av betydelse att känna till studerandenas tidigare studieerfarenheter. De pedagogiska metoder de upplevt i sitt eget hemland inverkar på deras studievänor samt på deras uppfattning om undervisningen och läraren.

Att lärarna klart och tydligt reagerar mot mobbning, skarpt fördömer all rasåtskillnad samt diskuterar detta med klassen kan vara ett viktigt stöd för skolans demokratiska utveckling.

Genom att minska på fördomar kan man utveckla demokratiska attityder, värderingar och beteende. Olika kulturer kunde på ett naturligt sätt vara representerade även i undervisningsmaterialet. Samtidigt betonas betydelsen av integrerade grupper där studerande från olika kulturer får samarbeta och lära känna varandra. Olika informella aktiviteter kan stöda studerandenas positiva attityder mot varandra (Banks 1999, 15).

Lärarnas förväntningar på studerandena inverkar på studieprestationerna. En studerande som upplever att läraren har höga akademiska förväntningar på henne/honom presterar även bättre. Studerande med invandrarbakgrund lär sig vanligen bättre om lärarna hellre använder en kooperativ än en tävlande undervisningsmetod (Slavin 1995). För många studerande lyckas inläringen bäst om skolans regler och förväntningar är klart uttalade och resultaten redovisas tydligt och klart (Delpit 1997).

Evaluering

Fråga om utvärdering av studerandena är målsättningen i den mångkulturella utbildningen att hänsyn tas till studerandenas kulturella bakgrund. Både tekniken och instrumenten för utvärderingen operationaliseras så att de är kulturanpassade och inte utgår från majoritetens perspektiv (Mercer 1989). I den nationella läroplanen om utvärdering av studerande med invandrarbakgrund påpekas att "Studerandens bakgrund och långsamt förbättrade språkkunskaper bör beaktas i utvärderingen. Kunskap och färdighet utvärderas så att eventuella brister i språkkunskapen inte inverkar negativt på vitsordet."

*För studerandena
är det av betydelse
att kunna se att
vuxna från olika
minoriteter är
representerade i
skolans personal.*

-- "Om finska inte är studerandes modersmål, bör studierna utvärderas enligt målsättningen för finska som andra språk, även om särskild undervisning inte anordnats". Dessa direktiv är viktiga men några riktlinjer för hur läraren skall kunna följa dem har inte getts. Det sägs heller ingenting om hur man skall utvärdera studerandens "internationalism" även om det har hög prioritet.

Utvärderingen omfattar dock ett större område än endast studerandena. En evaluering bör göras av hela skolans personal, hit hör alla inom administrationen, lärarna, stödpersonalen och övrig personal. För studerandena är det av betydelse att kunna se att vuxna från olika minoriteter är representerade i skolans personal. Det ger dem en bild av samhällets syn samt attityder mot olika etniska grupper. I en rättvis skola har de olika personalgrupperna anställda från flere kulturer.

Kommunikation

Både inom social- och hälsovårdssyrket men även för andra yrkesgrupper är kommunikationsför-

mågan av central betydelse. Varje studerande har sitt eget kommunikationssätt som både är kulturbundet (såsom ögonkontakt, tilltalningssätt, frågor som har med jämlikhet att göra) eller personligt (såsom öppen, aktiv, tyst). Det är lättare för läraren att stöda studeranden i det kommande yrket om hon känner till studerandenas kommunikationssätt (Ruuskanen-Parrukoski 1995).

Den empiriska undersökningens syfte

Det övergripande syftet var att beskriva hur lärarna upplever sin vardag i det mångkulturella klassrummet inom närvarutarutbildningen och därmed erhålla ökad kunskap om lärarens arbete. Syftet var vidare att utreda lärarnas behov av att utveckla sin yrkeskompetens.

Metoder

Studien var deskriptiv och som dattainsamlingsmetoder användes enkätundersökning, observationer och intervjuer. Enkäten gav bakgrundsinformation om forskningsområdet. Frågeformuläret utformades både på finska och på svenska med strukturerade flervalfrågor, gällande sociodemografiska fakta, och två öppna frågor. En pilotstudie utfördes varefter vissa förändringar gjordes. Ändamålet med flervalfrågor var att ge bakgrundsinformation om lärarna för att bättre kunna förankra lärarnas utsagor i kontexten. Frågorna bearbetades kvantitativt (SPSS for Windows 10.0.). Analysen av de öppna frågorna gjordes enligt kvalitativa analysmetoder. Innehållsanalys enligt Tuomi & Sarajärvi (2003) användes för att fånga textens betydelse och presentera den i skriftlig form. De fyra steg som

rekommenderas i innehållsanalysen kan ses i tabellerna nedan.

Klassrumsobservationerna erbjöd en konkret närvaro i lärarnas vardag. Observationerna fokuserade på lärarna med ett öppet förhållningssätt. Alla observationer dokumenterades endast med hjälp av anteckningar som gjordes utförligare genast efter observationstillfället. Det skriftliga materialet kodades och analyserades enligt innehållsanalysmetoden.

Intervjuerna gav lärarna möjligheter att beskriva och diskutera sina erfarenheter. Vid intervjuerna användes tematintervjuer där ämnet eller tema var detsamma för alla men tillät en viss frihet i formuleringen av frågorna (Hirsjärvi & Hurme 2000). Intervjuerna bandades och skrevs ut ordagrant. Med hjälp av dataprogrammet NUD*IST (1997) bearbetades materialet. Det kodade och omstrukturerade materialet analyserades enligt den kvalitativa innehållsanalysmetoden (Se utförligare redogörelse Lassenius 2005).

Val av informanter

Allt material insamlades under åren 2000–2001. För enkäten kontaktades alla 56 läroanstalter i Finland som utbildar närvårdare. På grund av avsaknad av erfarenhet av studerande med invandrarbakgrund föll 52 läroanstalter bort och kvar blev 4 läroanstalter från södra Finland. Enkäten besvarades av 52 lärare.

I samband med enkäten kunde lärarna anmäla sitt intresse för att delta i intervjuer. Sexton lärare från två läroanstalter intervjuades. För observationerna valdes två nybörjargrupper som hade

största antalet studerande med invandrarbakgrund. Därefter kontaktades de lärare som skulle undervisa dessa grupper under den första terminen. Nio lärare ställde sig positivt till att bli observerade. Sammanlagt gjordes observationer under 37 lektioner.

Presentation av lärarna som deltog i undersökningen

Femtio två lärare deltog i enkäten, av vilka fyra var män. De flesta lärarna uppgav finska som sitt modersmål, medan tre hade svenska och två uppgav både svenska och finska. Endast två lärare saknade lärarbehörighet. Av de behöriga lärarna hade 62 % erhållit lärarbehörigheten på 1990-talet. Ifråga om hur många studerande med invandrarbakgrund lärarna hade undervisat, svarade 60 % att de hade undervi-

sat färre än 30 studerande. Endast 11 % hade undervisat studerande med invandrarbakgrund längre än 6 år. Personlig kontakt med olika kulturer utanför läroanstalten hade 63 % av lärarna. De flesta lärarna ansåg att de inte hade fått skolning i att undervisa invandrarstuderande vare sig i lärarutbildningen eller senare.

Resultat

I denna presentation vill jag lyfta fram några resultat som anknyter till frågan om rättvis pedagogik i mångkulturella grupper. I tabell 1 presenteras lärarnas behov av stöd både för sig själva och för studerandena. Det visar sig att närvaron av stödpersoner var påtaglig. Lärarna upplevde sig ensamma med sina frågor och önskade få samarbeta med erfarna lärare.

Tabell 1. Analys av lärarnas utsagor gällande Stödåtgärder.

Reducerad text	Abstraktionsnivå 1	Abstraktionsnivå 2	Övergripande begrepp
En egen tutorlärare för hela utbildningstiden	Stöd för studerande med invandrarbakgrund	Stödåtgärder	Undervisning i integrerade grupper
Tutorstuderande som hjälper invandrarna			
Behov av skolgångsbiträde			
Använda oftare tolk	Stöd för lärarna		
Arbetshandledning för lärarna			
Lärarna önskar få följa med och samarbeta med erfarna lärare			

I tabell 2 presenteras didaktiska åtgärder. Många lärare ansåg att det är svårt att inkludera mångkulturella aspekter och frågor i deras egen undervisning. De var medvetna om att mångkultur kunde ingå som en röd tråd i undervisningen men de visste inte hur det

kunde göras. Angående lärarnas egna undervisningsmetoder betonades betydelsen av klara och tydliga lektioner där läraren använde klarspråk. Läraren bör våga använda olika kreativa metoder.

Tabell 2. Lärarnas utsagor gällande Didaktik.

Reducerad text	Abstraktionsnivå 1	Abstraktionsnivå 2	Övergripande begrepp
Det är svårt att inkludera mångkulturella frågor i undervisningen	Substansen i undervisningen	Didaktiken	Undervisning i integrerade grupper
Mångkultur är en röd tråd i hela undervisningen			
Klara och välstrukturerade lektioner	Undervisningsmetod		
Tydliga instruktioner då nya uppgifter ges			
Läraren kan använda olika kreativa metoder ss humor			
Hur läraren delar in gruppen i små grupper, är av betydelse			

I tabell 3 presenteras lärarnas åsikter om evaluering. Lärarna betonade betydelsen av att de ständigt är i kontakt med handledarna ute på praktikplatserna. För många av personalen är det en helt ny utmaning att handleda studerande med invandrarbakgrund. För att bevara en rättvis utvärdering av alla studerande är lärarens aktiva roll nödvändig.

Lärarna efterlyste även mera tid i läroanstalten för gemensamma diskussioner. Tyvärr diskuteras studerande med invandrarbakgrund endast då problem uppstår, sällan har lärarna tid att utbyta övriga erfarenheter. Positiva upplevelser och nya kulturella erfarenheter förs sällan vidare från lärare till lärare.

Lärarna ansåg att närvarodarutbildningen hade blivit allt mera teoretisk vilket försvårar studierna för personer med svaga kunskaper i finska. Några erfarna lärare betonade betydelsen av att använda olika utvärderingsmetoder. Därtill önskade lärarna att de teoretiska studierna inte skulle dominera i utbildningen. De praktiska studierna borde få lika

stor betydelse vid den slutliga utvärderingen av kunnandet.

Några lärare påpekade svårigheterna med aktiv självvärdering speciellt för studerande med invandrarbakgrund. Dessa studerande hade ofta tidigare erfarenheter av en mera lärarstyrd undervisning där studerande innehade en passiv mottagande roll.

Tabell 3. Lärarnas utsagor gällande Evaluering.

Reducerad text	Abstraktionsnivå 1	Abstraktionsnivå 2	Övergripande begrepp
Lärarens samarbete med personalen på praktikplatserna är viktig	Samarbete	Evaluering	Undervisning i integrerade grupper
Lärarna önskar tid för gemensam rapportering och diskussion			
Lärarna kunde oftare använda muntliga prov	Teori och praktik		
Det praktiska kunnandet bör vara lika värdefullt som det teoretiska.			
Studerande med invandrarbakgrund kan ha svårt att utvärdera sig själva	Metoder		
Lärarna önskar klara direktiv för utvärderingen			

Sammanfattning

Lärarna ansåg att integrerade grupper är en naturlig del av utvecklingen och att det är att rekommendera trots att undervisningen är mera krävande för dem själva. En lära-

re påpekade att det är nödvändigt att alla förstår att integreringen innebär att alla skall inkluderas vilket även Lahdenperä (2004) och Carlsson & Nilholm (2004) lyfter fram. Med det ville läraren lyfta fram betydelsen av en rättvis pedagogik där även de finska studerandena

bör stödas i integrationsprocessen. Lärarna betonade även betydelsen av att inkludera olika aktiviteter utanför klassrummet i undervisningen. De ansåg att speciellt för integrerade grupper är denna möjlighet till social samvaro av betydelse för alla vilket överensstämmer med Banks (1999). Samtidigt ville lärarna understryka betydelsen av att ge tillräckligt med tid i början av studierna så att alla hade möjlighet att lära känna varandra. Alla deltagare kunde därigenom få ökad kulturkännedom vilket underlättar samarbetet i gruppen.

Lärarna ansåg sig vara i behov av extra stöd och handledning av både experter och kolleger vilket även Jordan (2002; 2004) och Bigestans & Sjögren (2004) betonat. Lärarna önskade få samarbeta med erfarna lärare och kunna ingå i små lärarteam. De uppgav att de har behov av att få diskutera och reflektera tillsammans med andra lärare. Därtill ansåg de flesta lärare att de borde inkludera mångkulturella frågor oftare i sin undervisning men de tyckte att det var svårt att genomföra i praktiken. De saknade både erfarenhet och resurser. Däremot hade lärarna förslag till olika undervisningsmetoder. De var överens om att lärarna kunde vara kreativare och mera variera sin undervisning. I fråga om utvärdering uppgav lärarna att det ofta var svårt att utvärdera studerande med invandrarbakgrund. De ansåg att den praktiska kunskapen var lättare att påvisa än den teoretiska, på grund av språksvårigheter. Flere lärare önskade minska på de skriftliga kraven utan att sänka på examenskravet inom närvarodarutbildningen.

Lärarna betonade betydelsen av en utvecklad kommunikativ förmåga hos lärarna speciellt i integrerade grupper.

De mest erfarna lärarna ansåg att läraren bör behålla sin lärarauktoritet och samtidigt visa respekt för alla studerande. En alltför omvårdande och förståelsefull hållning kan utgöra en nackdel som inte stöder studerandena. I en mångkulturell läroanstalt där man utgår från en rättvis pedagogik bör lärarna våga ställa höga krav på alla studerande. Därigenom visar de att alla studerande har en förmåga att utveckla sina akademiska prestationer så som Banks framhåller (1999). Undersökningen visar att lärarna är medvetna om behovet av rättvis pedagogik men behöver stöd och handledning för att utveckla den.

Referenser

- Banks, J. A. 1994. *Multicultural education: Theory and practice*. Boston: Allyn and Bacon.
- Banks, J. A. 1999. *An Introduction to Multicultural Education* (2nd ed.). Boston: Allyn and Bacon.
- Banks, J. A. & Banks, C. A. M. 2001. *Handbook of Research on Multicultural Education*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Bigestans, A. & Sjögren, A. 2004. Konfrontationer och upptäckter. I P. Lahdenperä (red.). *Interkulturell pedagogik i teori och praktik*, 147-175.
- Carlsson, R. & Nilholm, C. 2004. Demokrati och inkludering – en begreppsdiskussion. I *Utbildning och Demokrati. Tidskrift för didaktik och utbildningspolitik*. Örebro: Örebro Universitet
- Delpit, L. D. 1997. Ebonics and culturally responsive instruction. *Rethinking Schools*. 12 (1).
- Grant, C. A. & Sleeter, C. E. 1997. Race, class and gender and disability in the classroom. I J. A. Banks, & C. A. M. Banks (red.) *Multicultural education: Issues and perspectives*. Boston: Allyn and Bacon. 61-84.
- Hirsjärvi, S. & Hurme, H. 2000. Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö. 48. Helsinki: Yliopistopaino.

Jordán, J. A. 2002. La escuela multicultural. Un reto para el profesorado. (6. uppl.). Barcelona: Paidós.

Jordán, J. A. 2004. La formación permanente del profesorado en educación intercultural. I La formación del profesorado en educación intercultural. La Catarata-Ministerio de Asuntos Exteriores. Madrid, 11-48.

Lahdenperä, P. (red.). 2004. Interkulturell pedagogik i teori och praktik. Lund: Studentlitteratur

Lassenius, Y. 2005. Lärarens interkulturella kompetens. En kvalitativ studie fokuserad på yrkeslärarnas erfarenheter i mångkulturella läroanstalter i Finland. Licentiatavhandling (opublicerad) Helsingfors Universitet. Pedagogiska institutionen.

Mercer, J. R. 1989. Alternative paradigms for assessment in a pluralistic society. I J. A. Banks & C. A. M. Banks (red.) Multicultural education: Issues and perspectives. Boston: Allyn and Bacon, 289-304.

QSR NUD*IST.1997. [Datorprogram]. Software for qualitative data analysis. Victoria, Australia: La Trobe University, Qualitative Solutions & Research.

Ruuskanen-Parrukoski, P. 1995. Suomen kielten integrointi ammattiopetukseen. I U. Parviainen (red.) Maahanmuuttajat ammatillisessa koulutuksessa. Opetushallitus, Gummerus Kirjapaino OY, 40-46.

Slavin, R. E. 1995. Cooperative learning and intergroup relations. I J. A. Banks & C. A. M. Banks (red.) Handbook of research on multicultural education. New York: Macmillan, 628-634.

Tuomi, J. & Sarajarvi, A. 2003. Laadullinen tutkimus ja sisältöanalyysi. 2 painos. Helsinki: Tammi.

UNESCO. 1994. The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education. Paris: UNESCO.

